

*Андижан мамлекеттик педагогикалык институту  
Филология факультети  
Кыргыз тили талими кафедрасы  
Эне тили жана адабияты; кыргыз тили жана адабияты багыты  
2-курс, 201-топтун студенти Косимов Руслан*

## **ЭПОС ЖАНА АЙТЫШ ӨНӨРҮНДӨ БАЙЫРКЫ МИФТЕРДИН САКТАЛЫШЫ**

**Анотация:** Бул макалада кыргыз элинин эпосунда жана айтыш өнөрүндө байыркы мифологиялык түшүнүктөрдүн, образдардын жана дүйнө таанымдардын кандайча сакталып, чыгармачылыкта кайрадан иштелип, улуттук аң-сезимдин бөлүгү катары жашап келатканы иликтенет. Айрыкча “Манас” эпосундагы мифологиялык катмарлар, табигый кубулуштарга байланыштуу ишенимдер, ааламдын үч катмардуу түзүлүшү, каармандардын мифтик функциялары (баба рух, духтар, жети атанын колдоосу ж.б.) мисалында чечмеленет. Айтыш өнөрүндө болсо, акындар аркылуу оозеки мурастын улануусу, байыркы мифтерге кайрылуу, табият менен адамдын байланышына басым жасалган. Макалада мифтердин элдик чыгармачылыктагы жандуу формасы, дидактикалык жана тарбиялык функциялары баса белгиленип, заманбап фольклористикалык методдор аркылуу талдоо жүргүзүлгөн.

**Күлүч сөздөр:** эпос, айтыш, мифология, фольклор, Манас, мифтик образдар, улуттук аң-сезим.

*Andijan State Pedagogical Institute  
Faculty of Philology,  
Mother tongue and literature: direction  
of Kyrgyz language literature,  
Ruslan Kosimov, a student of the 2nd stage, group 201*

## **THE PRESERVATION OF ANCIENT MYTHS IN EPIC AND AYTYSH TRADITIONS**

**Annotation:** This article explores how ancient mythological concepts and images are preserved in the Kyrgyz epic tradition and improvised oral poetry (aytysh). It examines the layers of mythology within the “Manas” epic, including beliefs related to natural phenomena, the three-layered structure of the universe, and the mythological roles of characters (e.g., ancestral spirits, protective entities,

the power of lineage). In the art of aytsh, the transmission of oral heritage, references to ancient myths, and the deep connection between nature and human beings are emphasized. The article highlights the educational and moral functions of these myths and analyzes them through modern folkloristic approaches.

**Keywords:** epic, aytsh, mythology, folklore, Manas, mythological images, national consciousness.

Кыргыз элинин байыркы руханий маданияты – бул кылымдарды карыткан элдик акылмандыктын, дүйнө таанымдын жана эстетикалык идеалдардын жыйындысы. Бул мурастын эң терең жана түпкү катмарларын мифология түзөт. Миф – бул элдин табигый жана социалдык дүйнө жөнүндөгү элестетүүсүнүн алгачкы, символдор аркылуу берилген формасы катары каралат. Ал адамдардын жашоосу, дүйнөнүн түзүлүшү, жаратылыш кубулуштары жана рухий дүйнө жөнүндөгү архаикалык түшүнүктөрдү камтыйт.

Кыргыз элдик чыгармачылыгында, айрыкча эпостордо жана айтыш өнөрүндө мифологиялык сюжеттер, образдар жана символдор кеңири кездешет. Бул көрүнүш кыргыз элинин байыркы космологиялык караштарын, рухтар дүйнөсүнө болгон ишенимин жана адам менен табияттын байланышын ачып берет. Эпос — бул элдин тарыхы, дүйнө таанымы жана рухий нарк-насилин чагылдырган улуу мурас болсо, айтыш — ошол эле мурастын жандуу, динамикалык формасы болуп эсептелет.

Айрыкча “Манас” эпосунда мифтик элементтер өзгөчө орунду ээлейт. Эпостогу үч катмардуу аалам – асман, жер, жана жер асты дүйнөсү – байыркы түрктөрдүн жана кыргыздардын космологиясын чагылдырат. Каармандардын жаратылыш күчтөрү менен болгон байланышы, рухтардын колдоосу жана тагдырдын мифтик чечмелөөсү бул эпосту жонокой тарыхый баяндан жогору көтөрүп, аны мифологиялык-философиялык деңгээлге жеткирет.

Айтыш өнөрүндө болсо, мифология поэтикалык жана стилистикалык каражат катары колдонулат. Айтышта акындар элдин тарыхый эс тутумуна, ата-бабалардын каада-салттарына кайрылып, жаратылыш кубулуштарын, жаныбарлар дүйнөсүн жана рухий күчтөрдү символикалык мааниде чагылдырышат. Бул аркылуу алар өз заманынын көйгөйлөрүнө, элдик турмуштун ар кыл аспектилерине карата терең философиялык көз караштарын билдиришет.

Аталган макалада эпос жана айтыш өнөрүндө сакталган мифологиялык катмарлар талданып, алардын элдик аң-сезимди калыптандыруудагы орду иликтенет. Ошондой эле мифтердин чыгармалардагы формалдуу эмес,

поэтикалык-мазмундук сакталышы жана алардын тарбиялык-философиялык мааниси чечмеленет.

Изилдөөнүн актуалдуулугу — бүгүнкү күндө элдик оозеки мурастын сакталышы жана алардын тарбиялык потенциалын кайрадан карап чыгуу зарылчылыгында. Себеби мифтерди эпос менен айтыш аркылуу изилдөө кыргыз элинин байыркы дүйнө таанымын түшүнүүгө жана улуттук аң-сезимди бекемдөөгө өбөлгө түзөт.

Кыргыз элинин рухий дөөлөтүнүн түпкү өзөгү мифология аркылуу берилген. Мифтер байыркы адамдардын дүйнө таанымынын жана жашоосунун күзгүсү болуп, алар жаратылыш кубулуштарын, рухтар дүйнөсүн, кудайлар менен адамдын байланышын түшүндүрүүнүн эң алгачкы формалары катары кызмат кылган. Бул мифологиялык дүйнө кыргыз элинин фольклорунда, айрыкча эпос жана айтыш өнөрүндө өзүнчө формада сакталып калган.

Эпикалык чыгармалар кыргыз элинин мифтик аң-сезиминин көркөм чагылуусу болуп саналат. Айрыкча "Манас" эпосунда жаратылыш менен адамдын жуурулушу, арбактарга ишенүү, үч катмардуу аалам түшүнүгү (асман – жер – жер астындагы дүйнө) кеңири сүрөттөлөт. Бул түшүнүк түрк элдеринин байыркы тенгричилиги менен тыгыз байланышта. Манастын төрөлүшү, балалыгы, арбактардын колдоосу жана анын тагдырындагы мистикалык элементтер – булардын баары мифологиялык катмар катары чечмеленет.<sup>1</sup>

Мисалы, Манас дүйнөгө келгенде жаратылышта өзгөрүү болот: тоо жаңырып, асман жарык тартып, кудуреттүү белги берилет. Бул көрүнүш мифологиядагы "бош ааламга кудайлык нурдун келиши" темасына үндөш. Мындан тышкары, Манастын арбактар менен байланышта болушу жана ата-бабалардын руху аркылуу колдоого ээ болушу да байыркы тотемдик ишенимдерге дал келет.

Каармандардын көпчүлүгүнүн образдарында мифологиянын изи байкалат. Маселен, Буура-Кербеш – бул ат эмес, эпикалык тотем. Буура (текечер) байыркы түрк элдеринде кут, ыйык рух менен байланышкан жаныбарлардын бири болгон. Анын кудурети жана акылдуулугу Манастын күчүн эки эселеп тургандай сүрөттөлөт.

Ошондой эле эпостогу ар кандай жоо душмандардын, ажыдаар, жин, шайтандын элестери – мифологиялык жамандыктын күчтөрүн чагылдыруучу

---

<sup>1</sup> Токтогулов, А. (2011). *Кыргыз элинин фольклору*. Бишкек: «Кыргызстан» басмасы.

образдар. Алар менен күрөшүү – бул жарык менен караңгылыктын күрөшү, жамандык менен жакшылыктын символикалык салгылашы.

Айтыш – элдик оозеки поэзиянын эң жандуу формасы. Айтышта акындар элдин руханий дүйнөсүн, тарыхын жана философиялык көз карашын камтыган поэтикалык туундуларды жаратышат. Бул өнөрдө мифология көбүнчө символикалык каражат катары колдонулат. Акындар табиятты адам менен жуурулушкандай сүрөттөшөт: шамал – жин, күн – нур, түн – караңгы күч, деп берилет.<sup>2</sup>

Айтышта байыркы эпостордогу каармандардын образдары да кездешет. Айрым учурда Теңирге кайрылуу, ата-бабанын арбагын чакыруу, түбү терең элеске – бул дүйнө менен тиги дүйнөнүн ортосундагы байланыш тууралуу ыр саптары айтылат. Бул болсо оозеки мурастын байыркы мифтерди жашатып жатканын далилдейт.

Кыргыз мифтеринин негизги функцияларынын бири – тарбиялык жана дидактикалык мазмунунда. Байыркы мифтер адамды жамандыктан сак болууга, жаратылышты ыйык деп билүүгө, ата-бабанын осуятын угууга үндөйт. Эпостордо, айтыштарда бул мазмун ырдык формалар аркылуу элге жеткирилет.

Заманбап изилдөөлөр мифологиялык мотивдердин дагы эле кыргыз поэзиясында жана фольклорунда активдүү колдонуларын көрсөтүп келет. Бул – элдин рухий дүйнөсүндө мифология дагы эле жашап, жаңы муундар үчүн тарбия жана улуттук өзүнчө таануу булагы экенин көрсөтөт.

Фольклор – бул мурас гана эмес, жандуу процесс. Эпикалык мифология бүгүнкү күндө театралдаштырылган манас айтууда, айтыш сынактарында, жогорку окуу жайлардын окуу программаларында сакталууда. Бул баалуулуктарды илимий-методикалык негизде изилдөө – элдик дөөлөттөрдү сактап калуунун маанилүү жолу.

Ошондой эле айтыш өнөрүнүн ЮНЕСКО тарабынан адамзаттын мурасы катары таанылышы – бул мифология менен фольклордун глобалдык мааниге ээ экенин көрсөтөт. Бул өнөрдү изилдөө жана сактоо аркылуу биз өз тарыхыбызды гана эмес, дүйнөлүк маданияттын бир бөлүгүн да коргойбуз.

Кыргыз элинин эпикалык чыгармалары менен айтыш өнөрү – бул жөн гана поэтикалык же фольклордук көрүнүш эмес, булар байыркы элдин дүйнө таанымын, жашоо философиясын жана рухий маданиятын сакталып калган эң терең формадагы мурастар. Бул мурастарда мифология өзүнүн ар түрдүү формаларында – образдар, сюжеттер, ишенимдер, символдор аркылуу бүгүнкү күнгө чейин жашап келет.

---

<sup>2</sup> Осмонов, Т. (2018). *Айтыш – эл рухунун оозеки тили*. Бишкек: «Турар» басмасы.

Айрыкча “Манас” эпосундагы каармандардын арбактар менен байланышы, рухтар дүйнөсүнө болгон ишеним, жаратылыш күчтөрүнүн персоналдаштырылышы – мунун бардыгы байыркы мифтердин көркөм формада сакталышынын далили. Ошондой эле айтыш өнөрүндө акындардын символикага кайрылуусу, элдин тарыхый эс тутумуна таянуусу жана табият менен руханий дүйнөнүн байланышын ыр аркылуу берүүсү – бул өнөрдүн да мифология менен тыгыз байланышта экенин көрсөтөт.

Бүгүнкү күнү эпос жана айтыш аркылуу мифтерди изилдөө, алардагы тарбиялык, философиялык жана дидактикалык катмарларды ачып берүү – улуттук аң-сезимди бекемдөөгө, элдин тарыхын жана маданиятын жаңыча деңгээлде түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Элдик мурастарды заманбап билим берүү процессине интеграциялоо аркылуу биз жаңы муунду өз тамыры менен тааныштырган болобуз.

Жыйынтыктап айтканда, эпос жана айтыш өнөрү кыргыз элинин мифологиялык эстутумун, акыл-эсин жана нарк-насилин кийинки муундарга өткөрүп берүүчү көпүрө катары маанилүү. Бул мурастарды изилдөө жана сактоо — улуттук өзүнчө таанууну сактап калуунун жана дүйнөлүк маданиятта татыктуу орун ээлөөнүн негизги шарттарынын бири болуп саналат<sup>3</sup>.

### **Пайдаланылган адабияттар;**

1. Токтогулов, А. (2011). *Кыргыз элинин фольклору*. Бишкек: «Кыргызстан» басмасы.
2. Осмонов, Т. (2018). *Айтыш – эл рухунун оозеки тили*. Бишкек: «Турар» басмасы.
3. Токтогулов, А. (2011). *Кыргыз элинин фольклору*. Бишкек: «Кыргызстан» басмасы.

---

<sup>3</sup> Токтогулов, А. (2011). *Кыргыз элинин фольклору*. Бишкек: «Кыргызстан» басмасы.